

Петро ХОДАНИЧ

ЗАКАРПАТСЬКА ТЕМАТИКА В ЗАРУБІЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 2 (32) 2014
УДК 372.882 (4/8): 821.161.2"19"

Ходанич П. Закарпатська тематика в зарубіжній літературі першої половини ХХ століття; 11 стор.; бібліографічних джерел – 3; мова українська.

Анотація. У статті розглядається закарпатська тематика в угорській, чеській, німецькій, американській літературах першої половини ХХ століття, автор виділяє кілька своєрідних ідейно-тематичних груп, розглядає найбільш вагомі твори, які можуть стати частиною змісту світової літератури у сучасній школі.

Ключові слова: урок світової літератури, міжпредметні зв'язки, історичний процес, Закарпаття, етнокультурний простір, літературний герой.

Україна – велика європейська держава з давньою героїчною історією і високою європейською християнською культурою. Тому дуже важливою і нагальною проблемою сучасної літературної освіти є донесення до молодого покоління думки про нас представників чужих народів, ця думка найкраще висвітлена саме в художній літературі. Як зазначає один із провідних спеціалістів у галузі літературної освіти Л. Симакова, «процес духовного розкріпачення, який глибоко змінив наші уявлення про літературу і її викладання, повна відмова від використання художнього твору як засобу політизації, ідеологізації та напучування на уроці вимагають з більшою увагою і довір'ям ставитися до учня» [1, с. 8].

Сучасний урок світової літератури передбачає не стільки традиційне вивчення і засвоєння учнями певного навчального матеріалу, скільки формування умінь аналізувати, дискутувати, робити власні умовиводи щодо вчинків, емоцій літературного героя, розуміння єдності форми і змісту літературного тексту, розвиток читацької культури учнів. Твори світової літератури – це й потужний цілеспрямований засіб виховання особистості, формування національної самосвідомості. Світова література у цьому плані дає чимало можливостей порівняння свого етнонаціонального «Я» з відповідним «Він, Вона» у світовому часопросторі. Тому на уроці світової літератури важливу роль відіграють міжпредметні зв'язки (історія, географія), використання потужного арсеналу художньої культури в якості ілюстративних матеріалів (кіно, музика, образотворче мистецтво, архітектура, звичаєва культура різних народів тощо).

Українська тематика завжди привертала увагу зарубіжних істориків і письменників, які захоплювалися такими рисами українців, як свободолюбство і патріотизм, працьовитість, здатність навчатися, романтизм, демократизм у суспільному будівництві. У цьому контексті варто згадати книгу французького письменника та інженера – фортифікатора Гійома де Боплана «Опис України» (1635 р.), відомі твори про геть-

мана Мазепу та козаччину Меріме, Байрона, Пушкіна, Сенкевича.

Закарпаття – частина українського простору, який волею долі впродовж століть перебував у межах чужих держав. Тільки в ХХ ст. тут калейдоскопічно змінювалися політичні режими: Австро-Угорщина, Чехословаччина, Карпатська Україна, Угорщина, СРСР. Нарешті у 1991 р. Україна стала самостійною державою. На відносно невеликій території Закарпаття формувалися, розвивалися і функціонували одночасно культури кількох корінних етнічних груп: русинів-українців, угорців, німців, румунів, євреїв, словаків, циган. У 20-30 рр. ХХ ст. своє місце посідає чеська етнічна група, сформована насамперед з державних службовців, підприємців, освітян, військових, які системно направлялися в Підкарпатську Русь урядом Чехословаччини. Таким чином, до 1945 р. (включення Закарпаття до складу УРСР) тут творили українські, угорські, чеські, німецькі, єврейські літератори, які писали переважно рідною мовою. Головним об'єктом художнього зображення поставали закарпатці в їх етнокультурному розмаїтті. Час виявився жорстоким, не всі літератури зуміли зберегтися. Унаслідок голокосту зникла єврейська література; переселення німців у 1939 р. на Судети, згодом – сталінська депортація їх до Сибіру, еміграція у наш час в Німеччину – припинили існування німецької літератури на Закарпатті.

Актуальність статті полягає у тому, що на сьогодні цей великий пласт багатомовної літератури про Закарпаття мало досліджений, маємо тільки окремі статті О. Мишанича, Б.Бендзара, Г. Сиваченко, М. Семенюка, Ю. Керекеша, Ю. Шкробинця, Д.Федаки, пов'язані переважно з виданнями творів зарубіжних авторів у перекладах на українську мову. Тема літературного перекладу заслуговує на особливу увагу мовознавців.

Темою ж нашої статті є художній образ Закарпаття першої половини ХХ ст. у творах письменників Угорщини, Чехії, Словаччини, Німеччини, Австрії, Франції, Англії, США. Вже сама «географія» авторів підказує, що це були люди з різним світобаченням, соціокультурним і політичним досвідом, що, відповідно, позначилося на виборі теми і героя твору, на сюжетній колізії, художньо-естетичному тракту-

ванні. Загалом закарпатська тематика постає у романах і повістях, оповіданнях, нарисах, поезії. Аналіз величезного творчого доробку дозволяє виділити кілька своєрідних ідейно-тематичних груп становлення творчого інтересу письменників західного світу до нашого краю.

Група перша. Після Першої світової війни формується новий геополітичний устрій Європи – території і кордони нових держав визначаються на підставі міжнародних мирних угод за національними ознаками. І тут варто згадати про роль літератури у формуванні європейських націй, адже саме письменники у своїх творах упродовж XIX ст. витворили літературні мови, які згодом стали мовами державними, в художніх образах розкрили секрети національного менталітету, культури, описали історію своїх народів, повернувши їм історичну пам'ять. Розпад Османської, Австро-Угорської та Російської імперій сприяв появі якісно нових, насамперед слов'янських літератур, які заявили про себе такими яскравими особистостями, як чехи Ярослав Гашек і Карел Чапек, словак Ладислав Новомеський, поляк Ярослав Івашкевич. У тому ряду й українці Осип Турянський та Улас Самчук. Закономірно, що першопричиною розпаду імперій стала їхня практика гноблення нетитульних народів, які всупереч всьому перетворилися у нації і заявили про себе на новій політичній арені. Яскравим художнім прикладом небажання виконувати імперську волю став образ бравого солдата Швейка, створений чехом Я. Гашеком, який був підданим, як і його герой, Австро-Угорської імперії.

На хвилі національного самовизначення у 1919 р. Закарпаття вперше за свою тисячолітню історію стає частиною слов'янського світу – воно одна з чотирьох земель новоствореної Чехословаччини під назвою Підкарпатська Русь. Вперше на офіційному рівні мова русинів визнана як «західна гілка мови малоруської» (Рішення Празької АН від 14 грудня 1919 р).

Питання історії, мови, релігії, освіти і науки, діяльності політичних партій і громадських організацій, ставлення місцевого населення до нової влади і його економічний і соціальний стан, формування нової національної еліти – все опиняється у полі творчого інтересу письменників краю. Нові політичні реалії не залишають байдужими й угорських та німецьких літераторів, які ще вчора мешкали в єдиній Австро-Угорщині. Вони намагаються насамперед зрозуміти суть складних історичних перипетій, що призвели до формування нової карти Європи.

Покажемо із цього погляду є роман угорського письменника Бели Іллеша (Ліпнер) «Карпатська рапсодія». Після поразки угорської революції Б. Іллеш емігрує до Відня, потім – до Чехословаччини. Як кореспондент газети «Кашшої мункач» («Кошицький робітник»), він неодноразово відвідує Підкарпатську Русь, публікує ряд статей та нарисів про робітничий рух, соціальні, економічні проблеми краю, серед них відомі «Як ховали русина Петру», «Випадок на Верховині». Активний комуніст,

Б. Іллеш змушений вкотре емігрувати, з 1923 по 1945 рр. мешкає в Москві, де пише і публікує два романи на закарпатську тематику – «Тиса горить» (1929) і «Карпатська рапсодія» (1939). Попри певну прокомуністичну заангажованість «Карпатської рапсодії», письменник відтворив масштабну панораму подій кінця Першої світової війни, підняв проблеми соціальної нерівності, етнічних протиріч, етнополітичних прагнень русинів Закарпаття. Історичні реалії трансформуються через долі трьох головних героїв-друзів, які уособлюють етнічні групи русинів, угорців і євреїв. Дитинство автора пов'язане із Закарпаттям, на сторінках роману описано його рідну Сваляву, Ужгород, Мукачево, Хуст.

Близьким за характером є і роман іншого відомого угорського письменника Дюлі Морваї «Село під полонинами».

Група друга. Після Першої світової війни на політичну арену виходять чисельні політичні партії, які об'єднуються в потужні міжнародні організації Комінтерн, Соцінтерн, вони активно впливають на уряди, стають учасниками парламентських баталій. Процес демократизації не оминув і Підкарпатську Русь, за місце в Чехословацькому парламенті постійно борються більше 17 політичних партій. Економічно відстале, знедолене безробіттям, з бідними ґрунтами, Закарпаття орієнтується на ідеї комуністів і соціалістів, які не скупляться на політичну риторику про соціальну рівність. Стають сенаторами І. Локота, М. Сидоряк та ряд інших діячів. З іншого боку, молоді демократія не може залучити до активної і свідомої політичної діяльності широкі верстви населення. Піднімається хвиля соціального невдоволення, особливо активним у цьому плані стає «втрачене покоління» – вчорашні фронтовики, які були змушені воювати за вже не існуючу Австро-Угорщину. Так на Верховині відновлюється опришківський рух. Ця своєрідна форма європейського робінгудства захопила творчу увагу багатьох письменників, на її основі постає новітня романтична тема, назовемо її *неоробінгудством*.

Яскравим прикладом теми неоробінгудства став роман «Микола Шугай – розбійник» (1933) І. Ольбрахта (Земан) (1882-1952). Сенатор-комуніст Чехословацького парламенту, І. Ольбрахт організовує «Комітет порятунку трудящих Підкарпатської Русі» при Чехословацькій секції «Міжнародної робітничої допомоги». Письменник вивчає соціальне та економічне життя краю, побут, релігію та культуру закарпатських горян, своєрідною творчою робітнею стає для нього бойківське село Колочава – батьківщина опришка Миколи Сюгая, який став прообразом майбутнього героя Миколи Шугая. Правда життя і художня правда під пером письменника творять цілісну картину соціокультурних протиріч на Верховині. Шугай з одного боку – новітній Робін Гуд, а з іншого – це людина з минулого, вчорашній вояка, він не розуміє нові реалії часу, який орієнтує людину до колективної соціальної дії, освіти, а не спротиву героя-самітника, що, врешті, за усіх щирих намагань

до добра і загального щастя призводить до смуту, злодійства і терору.

І. Ольбрахт запрошує на Закарпаття багатьох чеських культурних діячів, особливо плідними для творчості ці поїздки стали для письменника і кіномитця Владислава Ванчури. Разом у с. Колочаві вони створюють фільм «Марійка-невірниця».

Вл. Ванчура – письменник романтичного характеру, його цікавить людина дії, герой-самітник, який опиняється в незвичному середовищі. Його увагу привертає тема трудової еміграції, яка посідала особливе місце у житті безробітних верховинців. У романі «Останній суд» змальовано глибоко психологічні образи закарпатських заробітчан у Празі – Пилипаниця, його нареченої Ліадори, її батька Мейгеша поруч з представниками празького соціального дна в образах жебрака Рамуса, безробітного астронома Вайла. Пилипанинець приїхав з батьківщини Миколи Шугая, перенісши в столицю опришківський дух. Але цивілізоване місто не сприймає бунтарства, воно вимагає уміння виживати. У центрі уваги письменника – трагедія людської особистості, спричинена переважанням природного інстинкту свободи над суспільно обумовленими установками. Вл. Ванчура романтизує своїх героїв, так, астроном Вайл, здається, взагалі відірваний від реальності, його інтелектуальний рівень не узгоджується з бунтарськими настроями Пилипаниця, які врешті призводять до підпалу ненависного млина. Однак автор не засуджує героя, перемагає у ньому людське сумління – палій з вогню виносить двох німечних старих.

Глибокий соціальний конфлікт, пов'язаний з одвічним заробітчанством, став об'єктом творчого інтересу відомого чеського письменника К. Чапека. У газеті «Лідове новини» він прочитав статтю про вбивство в с. Барбові неподалік Мукачева Юрка Гордубея, який повернувся з Америки на власному авто з великими куфрами добра, чим відразу заслужив повагу односельчан. Але багатого «американтоша» невдовзі було вбито. Слідство довело, що убивцями стали його ж дружина і її коханець-слуга. Роман «Гордубал» було написано по гарячих слідах подій упродовж серпня 1932 р. Автор свідомо називає свого героя чеським прізвищем Гордубал, таким чином створюючи своєрідний узагальнений образ для всієї Чехословаччини, на чій терени повертаються тисячі трудових емігрантів. Особиста трагедія Гордубала – у щирому коханні до дружини Полані, коли її серце належить слугі Штефану Манію. На тлі традиційного любовного трикутника письменник виводить новий соціальний конфлікт між патріархальним способом життя і новітньою капіталізацією. Гордубал в Америці набув підприємницького досвіду, але втомлений непосильною роботою на шахтах, соціальною дискримінацією і несправедливістю. Нерішучість, нерозуміння того, що і його мала батьківщина змінилася, заважають йому діяти рішуче, у ньому просинається своєрідна *дитина природи*, мрією якої стає бажання повернутися до худоби. Між тим, слуга Штефан –

людина нового покоління, нечесний на руку злодій, він швидко зорієнтувався, що краще не сіяти-орати на землі, а вирощувати і продавати коней. Всі намагання Гордубала мирно залагодити конфлікт виявляються марними, заради наживи Маньо з однаковим успіхом закохує в себе наївну Поланю, викрадає гроші Гордубала, врешті, вбиває його.

Активна діяльність політичних партій, робітничих, молодіжних організацій сприяла появі свідомого героя, здатного до рішучих дій. Як зазначає І. Ольбрахт, «у школах і гімназіях Підкарпаття нині вчать молоді люди, які незабаром змінять цей край». Майбутні січовики, антифашисти формувалися у гімназіях Ужгорода, Берегова, і Хуста, Мукачівській торговельній академії та інших навчальних закладах краю, серед них і поети І. Ірлявський, Д. Вакаров, І. Рогач, А. Ворон, А. Карабелеш, головний капелан Карпатської Січі Ст. Сабол (Зореслав).

Одним з перших письменників, які вдалися до розкриття теми політичних протистоянь, став угорський письменник Пал Ілку. Героями повісті «Бунтарі з восьмого» (1936) стали гімназисти, які разом з робітниками місцевого заводу формують політичну групу, ведуть активну діяльність у місті проти існуючої влади, проводячи зібрання, роздають прокламації, пишуть антиурядові лозунги на стінах і парканах.

До цієї ж групи творів можемо віднести нариси та оповідання німецьких авторів Анни Зегерс «Грушівські селяни», Франса-Карла Вайскопфа «Далека пісня», Людвіга Ренна «Злидні Підкарпатської Русі»; угорських письменників Едгара Балоба «Десять днів у країні злиднів», Кароя Ковача «Канора звинувачує», Дюлі Круді «Полонинська трембіта», чехів Станіслава-Костки Неймана, Вашека Кані, Юліуса Фучіка; поезії Ласло Шафарі, Франьо Краля, Деже Дьєрі, Ярослава Затлукала та багатьох інших авторів.

Група третя. Підкарпатська Русь після Першої світової війни виявилася територією однієї з найбільш збережених на європейських теренах архаїчних культур, коли під тиском індустріалізації, маскультури більшість народів вже на початку ХХ ст. практично втратили архаїчні ознаки у вигляді народного одягу, традиційних ремесел, побутової культури, харчування. Підкарпатська Русь здивувала яскравою полікультурністю. Архаїчні начала зберегли не тільки русини-українці, але й угорці, румуни, євреї, словаки, частково й німці. Це дає підстави І. Ольбрахту назвати наш край «селом ХІ століття», яке під тиском цивілізації таки мусить змінитися, «бо ж сьогодні шлях від ХІ до ХХ століття не такий довгий, як колись» [2, с. 124].

Архаїчна культура Закарпаття, неповторна природа краю привернули увагу підприємливих туристичних фірм. Відомий чеський поет і публіцист Станіслав Костка Нейман (1875-1947) у розлогому нарисі «Енциани з гори Піп Іван» (1933) описує свою подорож горами довкола Рахова. У туристичному готелику

біля гірського Ясіня «на столі лежала книжка для відвідувачів із записами на чеській, німецькій, угорській, російській, українській і польській мовах». Географія туристів красномовна, соціальний стан різний. Письменник описує групу туристів-пенсіонерів з Праги, які ледве назбирали грошей на недорогу екскурсію на Говерлу, розповідає про високого чеського лісового чиновника, який за державні гроші звів собі під полониною для відпочинку і полювання цілий палац, і лісоруби через прихоті пана мусять припинити лісозаготівлю, щоб забезпечити від розбігання дичини з гірських нетрів. Туризм сприяє формуванню нових економічних відносин: гуцули продають подорожньому молоку і бринзу, надають гужовий транспорт, обслуговують туристичні бази і притулки, розширюються лісосіки, зводяться лісосплавні греблі. У турбізнесі беруть активну участь і євреї – здають житло туристам, торгують, єврейські дівчата у Рахові шиють і припараджують вишивками гуцульські кептарі і сорочки, продаючи їх наївним туристам як автентичні гуцульські вироби.

Соціально-економічна відсталість Підкарпатської Русі привертає увагу багатьох письменників, особливої уваги заслуговують нариси Ерскіна Колдуелла «Хліб в Ужку», «Вулиці Ужгорода». Американський прозаїк, людина з найіндустріальнішої у світі країни, з притаманною західній документалістиці конкретикою аналізує соціокультурний, економічний і політичний стан краю, його увагу привертають неймовірно низькі ціни на продукти харчуван-

ня, відсталий спосіб торгівлі, вражає антисанітарія, він відзначає щирість руських селян, які збувають свою нехитру продукцію, дивує чванлива поведінка покупців, а водночас автор відзначає скупість чехів, німців, хитрість євреїв, чванькуватість маляр. Соціальні контрасти, бідність на межі голоду і розкіш ужгородських буржуа, виражена природна толерантність між різними етнічними і соціальними групами викликають подив і захоплення автора. «Я не їла хліба дев'ять років», – зізнається стара жінка авторові в селі Ужок. «Селяни були русинами, гордими, солідними, спрацьованими слов'янами», – з повагою описує своїх героїв Колдуелл. «Місто без фабрик», однак «всі столики у кав'ярнях були зайняті чоловіками, які читали газети і пили каву» – таким постає Ужгород 1936 р. [3, с. 204-214].

Твори зарубіжних письменників міжвоєнного періоду на закарпатську тематику свідчать про сталий інтерес світової літератури до нашого краю і заслуговують на увагу, їх необхідно розглядати як важливу ланку вивчення процесів культурних взаємозв'язків між українською та зарубіжними літературами, вони сприяють соціалізації особистості учня, позаяк є довершеною формою інформації про свій народ, його історію в очах освічених інтелектуалів.

На уроках світової літератури названі твори можуть використовуватися у контексті вивчення певних тем як варіантна складова, а також у позакласному читанні, у формі факультативного вивчення, написання творів у рамках Малої Академії наук.

Література

1. Симакова Л. К проблеме мотивационной обеспеченности преподавания литературы в основной школе // Всесвітня література в сучасній школі. – № 5 (397), травень 2014 р.
2. Забута земля: Збірник творів зарубіжних письменників. – Ужгород: Карпати, 1982.
3. Вітер з полонин: Зб. творів чес. письменників / Пер. з чес. – Ужгород: Карпати, 1986.

Петро Ходанич

ЗАКАРПАТСКАЯ ТЕМАТИКА В ЗАРУБЕЖНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА

Аннотация. В статье рассматривается закарпатская тематика в венгерской, чешской, немецкой, американской литературах первой половины XX века, автор выделяет несколько своеобразных идейно-тематических направлений, рассматривает наиболее весомые произведения, которые могут стать частью содержания мировой литературы в современной школе.

Ключевые слова: урок мировой литературы, межпредметные связи, исторический процесс, Закарпатье, этнокультурное пространство, литературный герой.

Petro Khodanych

TRANSCARPATHIAN TOPICS IN FOREIGN LITERATURE: THE FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

Annotation. The article deals with the Transcarpathian subject in Hungarian, Czech, German and American literature in the first half of the XX th century. The author focuses on several original ideological thematic groups, analyses the most important literary works, which may become the part of the contents of world literature in modern school.

Key words: the lesson of world literature, intersubject connections, historic process, Transcarpathian, ethnic cultural space, literary character.

Стаття надійшла до редакції 28.11.2014 р.

Ходанич Петро Михайлович – кандидат педагогічних наук, доцент Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти.